

Un vechi proverb japonez spune că ambiguitatea este condiția perfecțiunii, anticipând astfel intuiția lui Blaga cu privire la importanța misterului în viețile noastre - descriind existența umană ca fiind funcțională "întru mister și pentru revelare" (Geneza metaforei și sensul culturii, 1944). Totuși, Blaga susținea că elucidarea misterului este determinanta condiției umane în timp ce japonezii acceptau ambiguitatea în sine.

Înșă aceasta este o altă poveste, a diferențelor dintre modurile de acceptare a realității, cele orientale față de cele occidentale. Aici, în această zonă de echivoc mitologic, funcționează Tricksterul. Specific mitologiilor și emanațiilor folclorice caracteristice civilizațiilor arhaice evolute, Tricksterul este personajul prin definiție inteligent, și, în acest sens, situat dincolo de bine și de rău, cum ar spune Nietzsche, la distanțe egale pe de o parte față de pompoasa vitejie naivă a personajelor pozitive, iar pe de cealaltă, de gratuitatea celor negative, și aici, cele mai cunoscute exemple de zeu-trickster sunt Hermes/ Mercur din mitologia grecoromană, și proteicul Loki, din cea nordică. Acest arhetip al Tricksterului, al trișorului dacă ar fi să îl întrebuițăm în versiune românească, este personificarea mitologică a inteligenței, și, din acest motiv, în toate versiunile sale, are atributul de intermediar între cele două lumi, între lumea materială și cea spirituală; între lumea oamenilor și cea a animalelor. În acest sens, Hermes este zeul prin excelență psihopomp, adică cel ce conduce sufletele morților spre lumea de dincolo, prin aceasta fiind singurul care are acces la suprema aventură din punct de vedere mitologic, călătoria

duș-întors în lumea cealaltă.

De altfel, în minunat de ambiguu mit al lui Orfeu, Hermes/ Mercur este cel care îl conduce pe acesta prin Infern în căutarea Eurydicei. Această poveste însă vă propunem a o analiza, in extenso, odată cu importanța mitului eternei reînțoarceri raportat la trecerea anotimpurilor și a acordării universului uman la ritmurile universale. Cât despre conexiunea dintre animale și oameni, dintre cele două lumi interdependente, Loki, ca și Mercur, își poate schimba forma și se pot transforma în animale, demonstrând încă o dată versatilitatea arhetipală a Tricksterului. În mitologia majoritar simplă și

clară românească, acest arhetip este mai puțin reprezentat, sau are conotații negative, în schimb el a fost integrat în structura personajelor negative complexe, ca unii zmei, cum ar fi ambivalentul Om de flori cu barba de mătase din basmul cules de Nicolae Filimon, sau ca Spânul, nemesisul lui Harap Alb. În alte expuneri, el este integrat în structura personajelor pozitive, atunci când acestea sunt caracterizate de inteligență, sau de o așa-numită viclenie, iar aici cel mai bun exemplu este cel narativ-situațional, în care, în nenumărate basme din întreg spațiul românesc, împăratul își dă până la urma fiica unui om din popor, care își învinge rivalii - de obicei prinți, fii de împărați - prin istețime și nu prin forță sau bogăție.

Din punctul nostru de vedere, în asta rezidă unicitatea mitologică românească, în raport cu acest arhetip, Tricksterul apare la nivel elementar ca fundament caracterial al personajelor care înving - în cazul celor pozitive - sau sunt greu de învins - precum cele negative - prin inteligență, mai degrabă decât prin forță brută și curaj nesăbuit. În folclorul românesc în schimb, lucrurile stau cu totul altfel. În candoarea sa folclorică, poporul român a stabilit că inteligența este calitatea generatoare de transcendent a omului simplu. Iar aici cel mai bun exemplu este tricksterul Păcală.

Păcală este o figura folclorică de inspirație mitologică prezentă de asemenea în multe civilizații occidentale - de la personajul homeric Ulise, care depășește complexe etape ale aventurii sale inițiatice prin inteligență și iscusință, adică fără a avea capacități supranaturale, și până la Pulcinella din "Commedia dell' Arte" sau jucăușul și farseurul ontologic Puck din "Visul unei nopți de vară" a lui Shakespeare. Din nou, putem observa structura unitară mitologică care traduce arhetipurile în ceea ce sunt, adică modele prezente în memoria rasială, sau cum spunea Jung, în inconștientul colectiv. Un alt Trickster mito-folcloric, care probabil vine din tradițiile șamanilor, numiți aici în spațiul carpatodanubiano-pontic solomonari, este de inspirație animalieră, iar aici exemplul cel mai sugestiv este conținut în basmul-fabulă "Ursul pă-călit de vulpe". Vulpea este de altfel imaginea vicleniei și inteligenței într-un număr copleșitor de civilizații și culturi.

Până la basmul popular sus-menționat cules de Ion Creangă, care a generat imaginea vulpii ca simbol al șireteniei pe meleagurile noastre, apare în Franța, în jurul anului 1170, "Le Roman de Renart" de Pierre de Saint Cloud, narațiune alegorică medievală, prin care vulpea-trickster intră definitiv în conștiința colectivă, până la nivelul la care "renard" înlocuiește în limba franceză cuvântul anterior "goupil", din latinescul "vulpecula", care, în mod evident, însemnase până atunci, vulpe. Popularitatea acestui arhetip foarte vizual al vulpiitrickster a ajuns în spațiul civilizației occidentale foarte departe, de la heraldică, unde vulpea reprezenta omul de rând, în opoziție cu imaginile Leului sau Ursului, respectiv nobilii și clasa războinicilor, precursori ai cavalerilor de mai târziu; și până la Nietzsche, pe care îl amintim din nou, de această dată cu "Amurgul idolilor" (1889), unde folosește personajul Reynard sau Renart Vulpea drept prototip al dialecticianului.

INDEPENDENȚA ROMÂNĂ

*Independența
prin Cultură*

Iată cum vulpea noastră, după ce a păcălit cu succes ursul românesc, a intrat și în istoria filosofiei europene, fixându-se pentru totdeauna în imaginarul colectiv. De altfel, este interesant de semnalat că și în exteriorul civilizației occidentale, vulpea este imaginea Tricksterului, și aici cel mai bun exemplu este Kitsune, vulpea inteligentă din folclorul japonez, care se poate preface în om sau poate lua diverse forme, ca Hermes și Loki. Revenind, putem observa că tricksterul Robin Hood, în faimosul desen animat alegoric al lui Disney din 1973, este un vulpoi. Și iată cum justițiarul prin excelență Robin Hood ne întoarce în spațiul transistoric românesc, unde avem alte personificări folclorice ale arhetipului Tricksterului - haiducii. Haiducii, eroii folclorici populari prin excelență, au inteligența drept unic instrument, și nici o calitate supranaturală, chiar dacă uneori natura pare să conspire în a-i ajuta și proteja.

În orice caz, această funcție de element de conexiune între cele două lumi este una dintre caracteristicile specifice acestui arhetip complex. Putem remarca mecanismul de compensare popular, care face instinctiv din inteligență arma celor neprivilegiați la nivel social, restabilind astfel

meritocrația care a făcut, în trecut, gloria cetății ateniene, printre altele.

Păcală, eroul trickster mito-folcloric românesc, este o emanație a acestei aspirații către inteligență a “omului de rând”, și aici avem încă o intersecție culturală - aceea cu conceptul de Everyman. Într-o piesă de teatru, scrisă probabil în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Anglia, destinată desigur popularizării virtuților creștine, ca reacție la reformele renașcentistului Henric VIII, apare personajul “Everyman” (literalmente “Oricine”), ceea ce a generat, după cum explică criticul literar Harold Bloom în “Canonul occidental” (1994), apariția oficială a personajului cu care oamenii se pot identifica mult mai direct decât la nivel alegoric, adică în mod diferit față de caracterele simbolice sau alegorice din “Commedia dell’ Arte”

sau din “Misteriile medievale”.

Pivotul lesne recognoscibil aici este acela că tricksterul Ulise, personajul din Odiseea lui Homer, atunci când este întrebat de ciclopul Polifem cum îl cheamă, spune că Nimeni, așa cum, secole mai târziu, Păcală va avea, în versiunea lui Creangă, următorul dialog, cu un negustor (din nou, divizionismul social își spune cuvântul) - întrebat cum îl cheamă, el va răspunde - “Iaca! ce mă întreabă. Mă cheamă ca pe oricare: vină- ncoace, ori vin-aici!”.

Nu vom înșira aici nenumăratele isprăvi inteligente ale Tricksterului românesc, în diferitele lui versiuni, îi invităm pe cititorii noștri la practicarea acestei aventuri literare și culturale plină de învățăminte nu întrutotul moralizatoare, dar antrenante și ilustratoare a ceea ce numim formal “înțelepciune populară”. Acest tip de inteligență comună izvorăște de altfel din spațiul mitologic al minții colective, și nu vom înceta să subliniem această unitate morfologică, tributară arhetipurilor. Un aspect care după părerea noastră nu a fost încă suficient subliniat, este că manifestările la nivel folcloric ale arhetipului Tricksterului, în toate versiunile sale, de la Sindbad la Ulise și de la Păcală la Nastratin Hogeia, au declanșat agonia metaforei ca unică posibilitate de exprimare, poveștile biblice sau legende greco-romane, și în general, mitologiile, au utilizat arhetipurile în cea mai pură formă a lor, personaje simbolice cu funcții magice.

Ori, apariția acestui “everyman”, adică a Tricksterului la nivel - atenție - exclusiv folcloric, a dus la apariția personajelor care sunt fiecare și nimeni în special, ceea ce, într-un sens profund cultural, a generat un anumit tip de realism, în care literatura nu mai era destinată elitelor care se identificau cu personaje glorioase și împodobite de strălucitoarele poveri ale istoriei, ci tuturor, ilustrând de

exemplu principiul utopiei americane, că oricine poate fi președinte. Iată cum de la Hermes la Păcală, Tricksterul a fost din nou tranzitiv, și a făcut trecerea de la literatura preferențială destinată claselor sociale superioare din punct de vedere material, la literatura populară.

Sigur că, în timp, "bunul simț" democratic a stabilit și un complementar al Tricksterului, și aici amintim de tovarășul lui Păcală, Tândală, tovarășul stupid și totuși norocos al Tricksterului, iar această prietenie mitologică a continuat să se manifeste, de la personajele Bertoldo și Bertoldino din poveștile populare italienești culese în secolul XVI de Giulio Cesare Dalla Croce, istorii care opun înțelepciunea populară celei rafinate și cumva ipocrite a categoriei nobiliare, anticipând, ca atâtea alte texte renascentiste, alienarea despre care scria în prima jumătate a secolului XX, sociologul Erich Fromm. În epoca modernă, o perfectă ilustrare a acestei prietenii mitologice este de exemplu cuplul format de Stan Laurel și Oliver Hardy (Stan și Bran în versiunea românească), sau mai puțin cunoscuții la noi comici danezi Pat și Patachon. Ideea de reținut aici este că, emergente din inconștientul colectiv, arhetipurile se manifestă în permanență, mai ales în spațiul în care evoluează mitologia în prezent, adică televiziunea și cinematograful.

Veșnic batjocoritor și ironic, în permanență în conflict cu preconcepțiile și prejudecățile, Tricksterul este omniprezent în cultura și civilizația modernă, și ne referim în mod diferit la ele folosind clasificarea lui Oswald Spengler, care spunea în "Declinul Occidentului" (1922), că civilizația presupune valori materiale, iar cultura, valori spirituale. Sigur că este discutabil acest reductionism care anticipa doar psihosociologia modernă, dar el a contribuit la dezvoltarea obsesiei occidentale pentru metodologie și clasificări, obsesie de care râde Tricksterul Don Juan, în cam toate versiunile sale scrise, de la cel al lui Tirso de Molina la cel al lui Byron. Din mito-folclorul românesc lipsesc

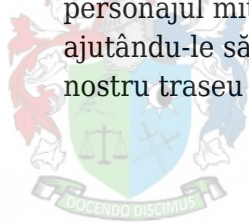

totuși două expresii ale Tricksterului.

Una este aceea a femeii vrăjitoare-trickster, dar ea - și să ne gândim oare de ce - este absentă în marea majoritate a mitologiei universale. Aici avem un singur exemplu demn de a fi subliniat cu claritate - Morgan le Fay din seria de legende arthuriene, adică din poveștile Cavalerilor Mesei Rotunde. Acolo există vrăjitorul Merlin, deci Tricksterul masculin, dar și ea, care, venită din legendele celților, a coborât de-a lungul istoriei până în Renașterea italiană, unde a căpătat numele de Fata Morgana, adică mirajul. Vom reveni asupra acestui subiect într-un articol viitor ce va aduce spre atenția dumneavoastră sacrul feminin în mitologia și folclorul românesc, în care de fapt există Fata Morgana, dar nu ca Trickster, ci ca tentație pasivă, făcând parte din traseul inițiativ patriarhal și falocentrist al eroului masculin.

O a doua manifestare a arhetipului Tricksterului care lipsește din arealul cultural și mitologic românesc este exact cea susmenționată, a lui Don Juan. Imagine arhetipală în sine, Don Juan, sau amantul profesional, cum îl numea în "Istoria sexualității" (1976) filosoful Michel Foucault, este până la urmă o consecință a interdicțiilor religioase. Întrucât cazuistica ortodoxă este categoric mai puțin radicală decât cea catolică, probabil că la nivelul minții colective nu a fost necesară apariția acestui Trickster pe plaiurile mioritice ale purității și monogamiei, o excepție notabilă în acest sens fiind romanul modern al lui Nicolae Breban, care se numește - cum altfel - Don Juan- pe care îl recomandăm cititorilor noștri.

În loc de concluzie, vom spune că ar trebui să ne amintim în permanență originea noastră înscrisă în structurile unei minți și a unui suflet universal care aparține tuturor și, totodată, să nu uităm că ceea ce ne reprezintă este tocmai această unitate și esență umană, în care avem zeii și îngerii, pe de o parte, iar pe cealaltă, oamenii obișnuiți, ca cel ce scrie acest articol și ca cei care îl vor citi, iar personajul mitologic care ne apropie și care creează în permanență conexiunea între cele două lumi, ajutându-le să comunice și să coexiste, este Tricksterul, ale cărui atribute compun și conțin sinuosul nostru traseu existențial cartezian. Îndoiala, ironia, inteligența.

INDEPENDENȚA
ROMÂNĂ

*Independența
prin Cultură*

Vadim Alexandru